Chapter - 6
सूक्तिसुधा

अभ्यासः

प्रश्न 1. संस्कृतभाषया प्रश्नोत्तराणि लिखत I

(क) सर्वत्र किदृशं नीरम् अस्ति ?

(ख) मरालस्य मनसं कं विना न रमते।

(ग) विद्वान् कम् अपेक्षते?

(घ) सत्कविः कौ द्वौ अपेक्षते?

(ङ) यः यस्य प्रियः सः तस्य कृते किं भवति?

(च) सहसा किं न विद्धीत?

(छ) विधात्रा किं विनिर्मितम्?

(ज) अपण्डितानां विभूषणं किम् ?

(झ) महात्मनां प्रकृतिसिद्धं किं भवति ?

(ञ) पापात् कः निवारयति?

(ट) संतः कान् पर्वतीकुर्वन्ति?

(ठ) कीदृशं भूषणं न क्षीयते?

(ड) कूपखननं कदा न उचितम्?

उत्तरम् :

(क) सर्वत्र नीरजराजितं नीरम् अस्ति।

(ख) मरालस्य मनसं मनसं विना न रमते।

(ग) विद्वान् दैशिकतां पौरुषं च अपेक्षते।

(घ) सत्कविः शब्दार्थों द्वौ अपेक्षते।।

(ङ) यः यस्य प्रियः सः तस्य कृते प्रियः भवति।

(च) सहसा क्रियां न विद्धीत्।

(छ) वैधात्रा अज्ञानस्य आच्छादनं मौनं विनिर्मितम्।

(ज) अपन्दितानां विभूषणं मौनम्।

(झ) विपदि धायम्, अभ्युदये क्षमा, सदसि वाक्पुटुता, यशसि वाक्पुटुता, यशसिः श्रुतौ अभिरुचिः श्रुतौ व्यसनं च
महात्मनां प्रकृतिसिद्धं भवति।

(ञ) पापात् सन्मित्रत्रः निवारयति ।

(ट) सन्तः पर्गुणपरमाणुं पर्वतीकुर्वन्ति?

(ठ) वाग्-भूषणं न क्षीयते ?

(ड) प्रदीप्ते भवने कूपखननं न उचितम्।

प्रश्न 2. अधोलिखितपद्यांशानां सप्रसङ्ग हिन्दीभाषया व्याख्या विधेया ।

(क) वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः।

(ख) क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम्।

(ग) प्रोद्दीप्ते भवने च कूपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः।

उत्तरम् :

(क) गुणों से आकृष्ट होने वाली मां लक्ष्मी स्वयं ही, जो व्यक्ति सोच समझकर कार्य करता है उसका चुनाव कर लेती है।

(ख) व्यक्ति को क्षणिक सौंदर्य प्रदान कारी अलंकार से अधिक वाग्भूषण रूपी चिरस्थायी आभूषण के प्रति सतत होना चाहिए।

(ग) विपद कभी भी कहीं भी आ सकता है | इसलिए व्यक्ति को समय रहते ही कार्य कर लेना आवश्यक होता है ।

प्रश्न 3. रिक्तस्थानपूर्तिः करणीया -

(क) सत्कविरिव विद्वान् शब्दार्थों .... अपेक्षते।

(ख) संतः .... प्रवदन्ति।

उत्तरम् :

(क) सत्कविरिव विद्वान् शब्दार्थो **<u>द्वयं</u>** अपेक्षते ।

(ख) सन्तः सन्मित्रलक्षणं प्रवदन्ति।

प्रश्न 4. निम्नलिखितश्लोकयोः अन्वयं लिखत ।

यथा-यद्यपि नीरज-राजितं नीरं सर्वत्र अस्ति। (परं) मरालस्य मनसं मनसं विना न रमते।

(क) नीरक्षीरविवेके ....

(ख) विपदि धैर्यम्याभ्युदये _____

उत्तरम् :

(क) नीरक्षीरविवेके त्वमेव चेत् हंसालस्य तनुशे विश्वस्मिन्नधुनान्याः कः कुलव्रतं पलयिष्यति?

(ख) विपरीत धैर्यम् अथ अभ्युदये क्षमा सदसिप वाक्तुता युधि विक्रमः यशसि च अभिरुचि रव्यासनम् श्रुतौ हि प्रकृतिसिद्धम् महात्मानम्।

प्रश्न 5. निम्नलिखितशब्दानाम् अर्थं लिखित्वा वाक्यप्रयोगं कुरुत् -

नीरजम्, रसालः, पौरुषः, विमृश्यकारिणः, जरा।

उत्तरम्.

(क) नीरजम् = कमलम् (कमल) - सरसि नीरजं शोभते।

(ख) रसालः = आम्रवृक्षः (अम का वृक्ष) - प्राङ्गाने रसालः शोभते।

(ग) पौरुषः = पुरुषार्थः (परिश्रम, कर्म) - सदा पौरुषः कर्तव्यः।

(घ) विमृश्यकारिणः = विचिन्त्यकारिणः (विचार कर कार्य करने वाले) - विमृष्यकारिणः कदापि मित्रतापं न प्राप्नुवन्ति।

(ङ) जरा = वृद्धत्वम् (बुढ़ापा) - यावत् जरा न अयति तावत् आत्महितं कुरु।

प्रश्न 6. निम्नलिखितशब्दानां सार्थकं मेलनं क्रियताम् –

(क)	**मरालस्या**	**(i)**	**आश्रयते**
(ख)	**अवलंबते**	**(ii)**	**ब्राह्मण**
(ग)	**अधुना**	**(iii)**	**विशदीकृत्य**
(घ)	**विधात्रा**	**(iv)**	**हंसस्य**
(ङ)	**पर्वतीकृत्य**	**(v)**	**साम्रतम्**
(च)	**नीरजं**	**(vi)**	**आम्र:**
(छ)	**रसाल:**	**(vii)**	**विभूतय:**
(ज)	**सम्पद :**	**(viii)**	**कमलम्**
(झ)	**यशसि**	**(ix)**	**कीर्तो**

उत्तरम् :

(क)	मरालस्या	(iv)	हंसस्य
(ख)	अवलंबते	(i)	आश्रयते
(ग)	अधुना	(v)	संप्रतम्
(घ)	विधात्रा	(ii)	ब्राह्मण
(ङ)	पर्वतीकृत्य	(iii)	विशदीकृत्य
(च)	नीरजं	(viii)	कमलम्
(छ)	रसाल:	(vi)	आम्र:
(ज)	सम्पद :	(vii)	विभूतयः
(झ)	यशसि	(ix)	कीर्तो

प्रश्न 7. अधोलिखितशब्दानां पाठात् विलोमपदं चित्वा लिखत

(क) मूर्खः ....
(ख) अप्रियः ....
(ग) पुण्यात् ....
(घ) यौवन्म् ....
(ङ) उपेक्षते ....

उत्तरम् :

(क) मूर्खः - विद्वान्
(ख) अप्रियः - प्रियः
(ग) पुण्यात् - पापात्
(घ)) यौवनम् - जरा
(ङ) उपेक्षते - अपेक्षते

प्रश्न 8. सन्धिविच्छेदः क्रियताम् ।

उत्तरम् :

(क) नालमते = न + **आलंबते**
(ख) विश्वस्मिन्नधुनन्याः = विश्वस्मिन् + **अधुना** + अन्यः
(ग) कोऽपि = कः + **अपि**
(घ) चाभिरुचिर्व्यासनं च + **अभिरुचिः** + व्यसनम्
(ङ) चन्द्रोज्ज्वलाः = **चन्द्र** +**बजाया**:

प्रश्न 9. (अ) अधोलिखितशब्दानां समासविग्रहः कार्यः।

यथा - नीरज-राजितम् = नीरजैः राजितम्।

उत्तरम् :

(क) अलिमालः = अलीनां मंगल यस्मिन् सः
(ख) वाक्पुटुता = वाचि पतुता
(ग) चन्द्रोज्ज्वलाः = चन्द्रः इव जयाः यः, ते

(घ) अप्रतिहता = न प्रतिहता
(ङ) वाग्भूषणम् = वाग् एवेद्यम्

(आ) अधोलिखित-विग्रहपदानां समस्तपदानि रचयत ।

यथा - कुलस्य व्रतं .... -कुलव्रतम्।

उत्तरम् :

(क) वनस्य अंतरे - वनान्तरे
(ख) गुणानां लुब्धाः - गुणलुब्धाः - (षष्ठी-तत्पुरुषः)
(ग) प्राकृत्या सिद्धम् - प्रकृतिसिद्धम् - (तृतिया-तत्पुरुषः)
(घ) उपकारस्य श्रेणिभिः - उपकारश्रेणिभिः - (षष्ठी-तत्पुरुषः)
(ङ) आत्मनः श्रेयसि - आत्मश्रेयसि - (सप्तमी-) तत्पुरुषः)

प्रश्न 10. अधोलिखितशब्देषु प्रकृतिप्रत्ययानं विभागः करणीयम् –

यथा–राजितम्	–	राज्	+	क्त		
(क) दैष्टिकतां	–	....	+	तल्		
(ख) कुर्वाणः	–	....	+	शानच्		
(ग) पटुता	–	पटु	+	....		
(घ) सिद्धम्	–	....	+	क्त		
(ङ) विमृश्य	–	वि	+	मृश्	+	....

उत्तरम् :

(क) दैष्टिकतां - दैष्टिक + तल्

(ख) कुर्वाणः - √कृ + शानच् (आत्मनेपदे)

(ग) पटुता - पटु + तल्

(घ) सिद्धम् - √सिद्ध + क्त

(ङ) विमृश्य - वि √मृष + ल्यप

प्रश्न 11. अधोलिखितश्लोकेषु छन्दो निर्दिष्यताम् -

यथा–अस्ति यद्यपि .... ।।अनुष्टुप् छन्दः।

(क) तावत् कोकिल .... समुल्लसति।।

(ख) स्वायत्तमेकान्त .... मौनमपण्डितानाम्।।

(ग) विपदि धैर्यमथा .... महात्मनाम्।।

(घ) पापान्निवारयति .... प्रवदन्ति सन्तः।।

(ङ) केयूराणि न .... भूषणम्।।

उत्तरम् :

क. तावत् कोकिल................. समुल्लसति || - आर्या छन्दः ।

ख. स्वायत्तमेकान्त............... मौनमपण्डितानाम् || - उपजाति छन्दः ।

ग. विपदि धैर्यमथा .... महात्मनाम् || - द्रुतविलंबितम् छन्दः ।

घ. पापान्निवारयति .... प्रवदन्ति सन्तः || - वसन्ततिलका छन्दः ।

ङ. केयूराणि न....................... भूषणम् || - शार्दुलविक्रीडितं छन्दः ।

प्रश्न 12. अधोलिखितपङ्क्तिषु कोऽलङ्कनरः ? लेख्यताम् –

(क) शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते।

(ख) वाग्भूषणं भूषणम्।

(ग) निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः।

(घ) रमते न मरालस्य मानसं मानसं विना।

(ङ) यावन्मिलदलिमालः कोऽपि रसालः समुल्लसति।

उत्तरम् :

(क) शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते। - 'उपमा' - अलंकारः।
(ख) वाग्भूषणं **भूषणम्** । - 'रूपक' - अलंकारः।
(ग) निजहृदि **विकसन्त:** सन्ति सन्तः कियन्तः। 'अनुप्रास' - अलंकारः।

(घ) रमते न मरालस्य **मानसं मानसं** विना। 'यमक' - अलंकारः।
(ङ) **यावन्मिलदलिमालः** कोऽपि रसालः समुल्लसति। - 'अनुप्रास' - अलंकारः।